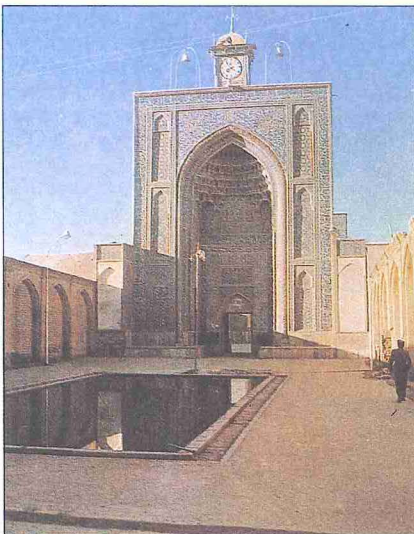

1794) ve aylarca yağmalattı. XIX. yüzyılın ilk yarısında kraliyet ailesine mensup valilerin katı sömürü ve baskısı devam etti. İkinci yarıda ise Muhammed İsmâil Han Vekîlî'l-mülk ve Murtaza Kulî Han gibi muktedir valilerin çabalarıyla İran-Hindistan arasındaki ticaretin yeniden canlanması sonucu durum iyiye gitti. İngiliz, Hintli ve yerli tüccarlar şal ve kitle ihracatını geliştirdiler. 1870'ten itibaren Kirman'da halı dokumacılığı Tebriz pazarındaki Türk tâcirlerinin etkisiyle hızlı bir gelişme gösterdi; buna karşılık şal sanayii Keşmir'in rekabeti karşısında sarsılarak kaybolmaya yüz tuttu. Kirman'daki ekonomik güçlenme entelektüel gelişmeyi de beraberinde getirmiş ve birçok Kirmanlı XIX. yüzyıl sonundaki reform hareketlerinde yer almıştır. Bunlardan Mirza Ağa Han Berdîrî Kirmânî, İstanbul'a yerleşerek *Aktar* isimli Farsça bir gazete çıkarmaya başlamıştır.

Bugün 419.200 (2002) nüfuslu orta büyüklükte bir halı üretim ve ticaret merkezi olan Kirman kısmen tarihî dokusunu koruyabilmiş durumdadır. Şehrin eski kesimini çeviren surlar harabe görünümündedir. Sur içinde Cuma Camii, Bâzâr-ı Vekîl ve iç kale eksenine paralel olarak Rızâ Şah zamanında açılan cadde çevresindeki Safevîler zamanında restore edilen 750 (1349) tarihli Mescid-i Melik, Kubbe-i Sebz ve 1896 depreminde ciddi hasar gören Kutluğhanlı hükümdar türbeleri halen şehrin dikkat çeken başlıca mimari eserleridir.

Kirman Cuma Camii avlusundan bir görünüş

Kirman'da Mescid-i Melik'in ana eyvanı

Yüzölçümü 168.472 km² olan, 2.182.300 nüfusa sahip Kirman idarî bölgesi (ostân) Kirman, Bem, Zerend, Rafsencân, Sircan, Şehribâbek, Berdîrî, Bâft, Sebzeverân (Cîruft) ve Kohnuc adlarındaki on şehristana ayrılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 429, 448, 452, 545, 560, 566, 568-570, 579, 584; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 28, 74, 102, 123; II, 259, 290; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân* (Cündî), bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ* (Öztürk), s. 14, 155, 228, 233, 242, 293, 295, 341, 347, 358, 383, 385, 388, 392, 414, 479, 500, 536, 543; Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-ensâb*, Tahran 1343 hş., bk. İndeks; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'şâ*, IV, 349-351; Ahmed Ali Hân-i Vezîrî, *Târih-i Kirmân* (nşr. M. İbrâhîm Bâstânî-yi Pârîzî), Tahran 1340 hş./1961; a.mlf., "Coğrafyâ-yi Memleket-i Kirmân", *Ferheng-i İrân-zemîn*, XIV/1-4, Tahran 1966-67, s. 20-286; Mahmûd Himmet Kirmânî, *Târih-i Mufasşal-i Kirmân*, Tahran 1250 hş.; G. C. Miles, "Some New Light on the History of Kirmân in the First Century of the Hijrah", *The World of Islam* (nşr. J. Kritzeck - R. B. Winder), New York 1959, s. 85-98; L. Lockhart, *Persian Cities*, London 1960, s. 112-119; Firûz Mirzâ Fermânfermâ, *Sefernâme-i Kirmân ve Belucîstân* (nşr. M. Nizâm Mâfi), Tahran 1963; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 119, 121, 148, 201, 209, 217, 220; Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, Ankara 1989; a.mlf., "Gazneliler'in Kirman Hâkimiyeti", *TD*, sy. 24 (1970), s. 35-44; G. Le Strange, "The Cities of Kirman", *JRAS* (1901), s. 281-290; P. H. T. Beckett, "Qanats Around Kirman", *JRCAS*, XL (1953), s. 47-58; I. Gershevitch, "Travels in Bashkardia", a.e., XLVI (1959), s. 213-225; Âkâ-y Bâstânî-yi Pârîzî, "Menâbî ve Me'âhiz-i Târih-i Kirmân", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât*, VIII/4, Tahran 1340 hş./1961, s. 61-85; J. Dresch, "Reconnaissance dans le Lut (Iran)", *Bulletin de l'association des géographes Français*, sy. 362-363, Paris 1968, s. 143-153; P. W. English, *City and Village in Iran: Settlement and Economy in the Kirman Basin*, Madison 1966; J. H. Kramers, "Kirman", *IA*, VI, 815-821; A. K. S. Lambton, "Kirmân", *EI²* (Fr.), V, 149-163.

MARCEL BAZIN

KİRMAN SELÇUKLULARI

(bk. SELÇUKLULAR [Kirman]).

KİRMÂNÎ, Cüdey' b. Ali

(bk. CÜDEY' b. ALİ).

KİRMÂNÎ, Evhadüddin

(bk. EVHADÜDDÎN-i KİRMÂNÎ).

KİRMÂNÎ, Hâcû

(bk. HÂCÛ-yi KİRMÂNÎ).

KİRMÂNÎ, Hamîdüddin

(حميد الدين الكرمانى)

Ebü'l-Hasen Hamîdüddin Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kirmânî (ö. 411/1020'den sonra)

İsmâilî dâisi.

Bütün İsmâilî-Fâtımî dâileri gibi kendilerine muhalif halk tabakaları arasında faaliyetlerini büyük bir gizlilikle yürüten Kirmânî'nin hayatına dair fazla bilgi yoktur. Çağdaşı olan tarihçiler tarafından adı dahi zikredilmez. Ancak kendi yazdığı eserlerden ve daha sonraki Müsta'fî İsmâilî dâilerinin çalışmalarından ona dair bazı bilgiler edinilmektedir. İran asıllı olan Kirmânî'nin nisbesi dikkate alınarak İran'ın Kirman şehrinde doğduğu söylenebilir. *el-Hâviye* adlı risâlesini Kirman'daki bir dâiye göndermesi, *el-Kâfiye*'sini Kirman'daki vekili dâî Abdülmelik b. Mahmûd el-Mâzinî'ye hitaben yazması onun Kirman'la yakın ilişki içinde olduğunu gösterir (Hamîdüddin el-Kirmânî, *Mecmû'a*, s. 102-112, 148-182). Bununla birlikte günümüze ulaşmayan, sadece *Kitâbü'r-Riyâz* adlı eserinde ismi geçen (s. 108) *el-Mecâlisü'l-Başriyye ve'l-Bağdâdiyye* adlı çalışması her iki şehirde de meclis kurduğuna işaret etmekte, dolayısıyla hayatının büyük bölümünü Basra ve Bağdat'ta geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde, Irak'taki Fâtımî dâileri, Abbâsîler'i zayıflatarak ortadan kaldırmak amacıyla bütün faaliyetlerini mahallî idarecilerle ve nüfuzlu Arap kabilelerinin liderlerine yönelterek onları kendi taraflarına çekmeye çalışıyordu. Kirmânî'ye verilen "hüccetü'l-İrâkeyn" unvanı, onun Irâk-ı Acemî denen İran'ın batısında da faaliyet gösterdiğini ortaya koyar. Kirmânî, Fâtî-

mî davetinin merkezdeki liderlerince devrinin en bilgili İsmâîlî ilâhiyatçısı olarak kabul edilmiş ve Hâkim-Biemrillâh devrinde büyük itibar kazanmıştır. Geniş ilmî kapasitesiyle, Kahire'de Fâtımî davetinden ayrılarak Dürzîlik adıyla bilinen bir sistem kuran bazı dâîlerin aşırı fikirlerine karşı çıkan Kirmânî onların düşüncelerinin reddedilmesinde önemli rol oynamıştır.

V. (XI.) yüzyılın başlarında Hâkim-Biemrillâh'ın ilâhlığına dayanan aşırı Dürzîlik hareketi, Mısır İsmâîlîleri'nden bir kısmının katılmasıyla güçlenmeye başlayınca Kahire'deki resmî Fâtımî davetinin yetkili kurumları buna karşı çıkmışlardı. Bu münasebetle gerçekleşen davet üzerine Kahire'ye gelen Kirmânî, Fâtımî davetinin imâmet doktriniyle ilgili görüşlerini ortaya koyduğu *el-Meşâbîh fi işbati'l-imâme* adlı eseriyle İsmâîliyye'yi destekleme faaliyetlerine katılmış, Kahire'de bulunduğu süre içinde ayrılıkçı dâîlere karşı çeşitli eserler yazmıştır. Genel olarak imâmetten bahseden, özellikle Hâkim-Biemrillâh'ın imâmetinin açıklandığı ve onun devrinin gerçek imamı olduğu, babası ve dedeleri gibi ilâhî irade ile tayin edildiği, fakat ilâh olmadığı düşüncelerini ortaya koyduğu *Risâletü Mebâsimü'l-bişârât* bunlardan biridir (Hamîdüddin el-Kirmânî, *Mecmû'a*, s. 113-133; M. Kâmil Hüseyin, s. 55-74). Kirmânî, *el-Vâ'îza* adlı risâlede de (Hamîdüddin el-Kirmânî, *Mecmû'a*, s. 134-147) Hâkim'in ulûhiyyetini iddia edenleri gulûv ve küfürle itham etmiştir. *ed-Dürriyye* adını verdiği bir diğer risâlesinde ise (a.g.e., s. 19-34) tevhid konusunu tartışmakta ve aradaki zıtlıkları ele almaktadır. Bütün bu çalışmaları arasında Kirmânî kıyametin Hâkim-Biemrillâh'ın zuhuruyla gerçekleştiğini, dolayısıyla İslâm'ın çağının sona erdiğini ileri süren Dürzî propagandalarını reddetmiş, İslâm devrinin geçerliliğini ve onun kutsal hukukunun Hâkim-Biemrillâh ve onun ardından imam olacak halefleriyle devam edeceğini savunmuştur. Kirmânî'nin yayılma imkânı bulan çalışmaları sayesinde Fâtımî daveti bünyesindeki aşırı doktrinler bir dereceye kadar durdurulabilmiş, ayrılan dâîlerin bir kısmının Fâtımî İsmâîliliğine dönmesi sağlanmıştır. Daha sonra Kahire'den Irak'a dönen Kirmânî en önemli eseri olan *Râhatü'l-'aql*'ı 411 (1020) yılında tamamlamış ve bir süre sonra burada ölmüştür. Çalışmalarında genellikle İsmâîliyye'nin imâmet doktrinini işleyen, Eski Ahid'in İbrânîce, Yeni Ahid'in Süryânîce metinlerine ve diğer yahudi yazmalarına da âşina olduğu nak-

ledilen Kirmânî (Baumstark, s. 308-313) muhtelif eserlerinde Zeydiyye, İsnâaşeriyye ve diğer muhalif İslâm fırkalarının düşüncelerine, özellikle de ruhî tedavi konusunda Ebû Bekir Zekerîyyâ er-Râzî'ye karşı çıkmıştır.

Eserleri. 1. *Râhatü'l-'aql*. Varlık ve oluşumu, tabiat ve mahiyeti, madde, ulvî ve süflî cisimler, yeryüzü ve üzerindeki bitki ve canlıların nefisleri ve çeşitleri gibi konuları felsefî bir üslûpla inceleyen eser, M. Kâmil Hüseyin ile M. Mustafa Hilmi (Kahire 1953) ve Mustafa Gâlib (Beyrut 1967, 1983) tarafından neşredilmiştir. 2. *Mecmû'atü resâ'ili'l-Kirmânî*. Kirmânî'nin çeşitli zamanlarda kaleme aldığı *ed-Dürriyye*, *en-Nazm*, *er-Râziyye*, *el-Muđî'e*, *el-Lâzim*, *er-Ravza*, *ez-Zâhire*, *el-Hâviye*, *Mebâsimü'l-bişârât*, *el-Vâ'îza*, *el-Kâfiye*, *er-Red'alâ men yunkirü'l-'âleme'r-rûhânî* ve *Hâzâ'inü'l-edille* adlı on üç risâleyi ihtiva etmektedir. Eseri Mustafa Gâlib bir mukaddime ile birlikte yayımlamıştır (Beyrut 1403/1983; risâlelerin muhtevaları hakkında bk. Ivanow, *Isma'ili Literature*, s. 43-44). 3. *el-Meşâbîh fi işbati'l-imâme*. Allah'ın varlığı, nefis, ceza, şeriat, te'vilin gerekliliği, Hz. Peygamber'in varlığının zarureti, imâmet konuları, İsmâîl b. Ca'fer es-Sâdık'ın ve onun neslinden gelen imamların gerçek imam olduğu, ayrıca Hâkim-Biemrillâh'ın imâmetinin gerçekliğini ele alan, bir mukaddime ile iki bölüm ve on dört alt bölümden (misbah) meydana gelen eser Mustafa Gâlib tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1969). 4. *Tenbîhü'l-hâdî ve'l-müstehdî*. İsmâîliyye'nin imâmet telakkisini diğer mezheplerle karşılaştırmalı olarak ortaya koyan bir çalışmadır (a.g.e., s. 41-42). 5. *el-Akvâlü'z-zehabiyye*. Ebû Zekerîyyâ er-Râzî'nin *e'l-Tıbbü'r-rûhânî* adlı eserinde İsmâîlî dâîlerinden Ebû Hâtim er-Râzî'ye yönelik tenkitlerini cevaplandırmak amacıyla yazılmıştır. Kitabın üç ayrı neşrini Mustafa Gâlib (Beyrut 1977), Salâh es-Sâvî (Tahran 1977) ve Abdüllatîf el-Abd (Kahire 1978) gerçekleştirmiştir. 6. *Me'âşimü'l-hüdâ ve'l-işâbe fi tafzîli 'Alî'ale's-şahâbe*. Mu'tezile âlimlerinden Câhiz'in *el-'Osmâniyye* adlı eserinde yer alan Hz. Ali'ye dair düşüncelerini reddedip onun bütün ashabın en faziletlisi olduğunu kanıtlamak amacıyla yazılmıştır (Poonawala, s. 98). 7. *er-Riyâz*. Ebû Hâtim er-Râzî'nin Nahşebî'ye ait bazı düşünceleri tashih için yazdığı *el-İslâh* üzerine *en-Nuşre* adıyla bir kitap yazarak tenkitlerini ortaya koyan Ebû Ya'kûb es-Sicistânî'nin eserini eleştiren bir çalışmadır. Gü-

nümüze ulaşmayan *el-Mahşûl* ve *en-Nuşre*'den iktibasların yer aldığı, on bölüm ve 157 alt bölümden meydana gelen eser Ârif Tâmir tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1960; muhtevası hakkında geniş bilgi için bk. Ivanow, *Studies in Early Persian Ismailism*, s. 87-122). 8. *Faşlü'l-hiştâb ve ibânetü'l-hakkü'l-mütecellî 'anî'l-irtiyâb*. Ehl-i beyt'in imâmetinin dinen gerekli olduğuna dair bir eserdir. Kirmânî'nin bunlardan başka *Tâcû'l-ûkûl*, *Mîzânü'l-'aql*, *İklîlû'n-nefs*, *el-Mekâyis* ve *el-Me'âric* gibi eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hamîdüddin el-Kirmânî, *Kitâbü'r-Riyâz* (nşr. Ârif Tâmir), Beyrut 1960, s. 108; a.mlf., *Mecmû'atü resâ'ili'l-Kirmânî* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1403/1983, s. 19-34, 102-182; a.mlf., *Râhatü'l-'aql* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1983, neşredenin girişi, s. 40-47; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 255-256; İbn Haldûn, *The Muqaddimah* (trc. F. Rosenthal), Princeton 1967, I, 45-46; İdrîs İmâdüddin, *Uyûnü'l-aşbâr ve fûnü'nü'l-âşâr* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1405/1985, s. 281-287; İsmâîl b. Abdürresûl el-Uceynî, *Fehresetü'l-kütûb ve'r-resâ'il* (nşr. Ali Naki Münzevî), Tahran 1344 hş./1966, bk. İndeks; H. Corbin, *Itinéraire d'un enseignement*, Paris 1933, s. 38-39, 44-46; a.mlf., *Cyclical Time and Ismail Gnosis*, London 1983, bk. İndeks; P. H. Mamour, *Polemics on the Origins of the Fatimi Caliphs*, London 1934, s. 16-29; W. Ivanow, *Ismaili Tradition Concerning the Rise of the Fatimids*, Bombay 1942, s. 142-145; a.mlf., *Studies in Early Persian Ismailism*, Bombay 1955, s. 87-122; a.mlf. *Ismaili Literature*, Tahran 1963, s. 40-45; Hüseyin b. Feyzullah el-Hemdânî, *es-Suleyhiyyûn ve'l-hareketü'l-Fâtîmiyye fi'l-Yemen*, Kahire 1955, s. 258-261; a.mlf., "Some Unknown Ismâ'ili Authors and Their Works", *JRAS* (1933), s. 372-375; M. Kâmil Hüseyin, *Tâ'îfetü'd-Dürzî*, Kahire 1962, s. 55-74; Mustafa Gâlib, *el-A'lâmü'l-İsmâ'iliyye*, Beyrut 1964, s. 99-102; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1964, s. 488-492; M. Goriawala, *A Descriptive Catalogue of the Fyze Collection of Manuscripts*, Bombay 1965, s. 55-57; Sezgin, *GAS*, I, 580-582; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1973, II, 197-201; Ismail K. Poonowala, *Biobibliography of Ismâ'ili Literature* (ed. T. Joseph), California 1977, s. 94-102; Farhad Daftary, *The Ismâ'ilis : Their History and Doctrines*, Cambridge 1990, s. 113, 192-193, 196-197, 218, 227, 229-230, 235-236, 240, 245-246, 287, 291, 298; A. Baumstark, "Zu den Schriftzitate al-Kirmânîs", *Isl.*, XX (1932), s. 308-313; P. Kraus, "Raziana", *Orientalia*, new series: V, Roma 1936, s. 35-56, 358-378; W. Madelung, "Das Imamate in der frühen Ismailitischen Lehre", *Isl.*, XXXVII (1961), s. 114-127; J. van Ess, "Bibliographische Notizen zur Islamischen Theologie", *WO*, IX (1978), s. 255-261; J. T. P. de Bruijn, "al-Kirmânî", *EP* (Ing.), V, 166-167.

